

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ДИРЕКТИВНИХ ЧАСТОК *BLOSS I NUR* У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

М.І. Гриценко (Харків)

У статті розглядаються когнітивно-семантичні властивості німецьких директивних часток *bloß* і *nur*, зумовлені значенням омонімічних частин мови, від яких вони походять. Ці частки активізують певні параметри ідеалізованої когнітивної моделі директивного мовленнєвого акту завдяки семантичному компоненту “обмеження”, яка виступає ознакою концепту КІЛЬКІСТЬ.

Ключові слова: директивний мовленнєвий акт, дискурс, ідеалізована когнітивна модель, модальна частка.

М.И. Гриценко. Когнитивно-семантические свойства директивных частиц *bloß* и *nur* в немецкоязычном дискурсе. В статье рассматриваются когнитивно-семантические свойства немецких директивных частиц *bloß* и *nur*, обусловленные значением частей речи, от которых они происходят. Эти частицы активизируют определенные параметры идеализированной когнитивной модели директивного речевого акта благодаря семантическому компоненту “ограничение”, который выступает признаком концепта КОЛИЧЕСТВО.

Ключевые слова: директивный речевой акт, дискурс, идеализированная когнитивная модель, модальная частица.

M.I. Gritsenko. Cognitive-semantic properties of directive particles *bloß* and *nur* in German discourse. The article reports on cognitive-semantic properties of German directive particles *bloß* and *nur*, depended on the parts of speech meanings, they come from. These particles activate some parameters of the idealized cognitive model of directive speech act owing to the semantic component “restriction”, which is a sign of the concept QUANTITY.

Key words: directive speech act, discourse, idealized cognitive model, modal particle.

З погляду на провідну роль у сучасному мовознавстві когнітивно-комунікативної парадигми плідний об'єкт лінгвістичного пошуку становлять модальні частки (далі – МЧ), оскільки їх значення зумовлене насамперед дискурсивною реалізацією, тобто пов'язане з мовленнєвими актами, стратегіями дискурсу та іншими когнітивно-комунікативними процесами мовців, що осмислюють дійсність. У цьому зв'язку першочерговим є завдання характеристики частин мови як дискурсивно-когнітивних утворень, які створюють класи слів, що функціонують у мові в якості категорії [2], до яких належать і МЧ.

Незважаючи на інтенсивні дослідження МЧ німецької мови у німецькій і вітчизняній лінгвістиці в останні десятиліття, вони й досі є предметом гострої полеміки. Так, не визначеним є інвентар МЧ, особливості функціонування МЧ у дискурсі, тож проблема взаємозв'язку дискурсивно-залежних одиниць мови, до яких належать і директивні МЧ, і властивостей дискурсу є однією з найактуальніших у сучасному мовознавстві. Актуальність теми посилюється важливою соціально-культурною роллю директивних МЧ у німецькомовному дискурсі.

Метою статті є встановлення когнітивно-семантичних властивостей МЧ *nur* і *bloß* на матеріалі 663 висловлювань з МЧ, які реалізують МА директиви, зібраних методом суцільної вибірки із сучасних творів художньої літератури Німеччини, Австрії та Швейцарії загальним обсягом близько 3700 сторінок.

Об'єктом дослідження є висловлювання з МЧ *nur* і *bloß*, що реалізують директивний мовленнєвий акт (далі – МА), його предметом – когнітивно-семантичні властивості цих МЧ у німецькомовному суспільно-наукальному дискурсі.

МЧ *nur* і *bloß* належать до директивних часток на основі ономастологічного аналізу МА директиву з погляду на роль МЧ у реалізації модусу волевиявлення, який зумовлює директивний іллокутивний тип МА. Директивні МЧ є підкласом МЧ, що функціонують у складі висловлень, які реалізують директивний МА, відображаючи параметри ідеалізованої когнітивної моделі (далі – ІКМ) іллокутивного типу директиву (агенс, час дії, ступені здатності агенса, бажання мовця, бажання адресата, витрат / користі, факультативності, мітигації, повноваження, соціальної дистанції, формальності контексту).

Детальне дослідження семантичної організації директивних МЧ неможливе без звернення до методу компонентного аналізу, тобто до аналізу тих сем, комбінування й активізація яких у висловлюванні сприяє творенню того чи іншого відтінку спонукального значення. За М.О. Кронгаузом, «процедура розкладання смислу слів на більш прості складові передбачає певний раніше заданий набір семантичних компонентів» – сем, які трактуються як граничні одиниці членування значення слова [1, с. 133].

Ми керувалися словами О. С. Кубрякової про те, що частини мови в когнітивно-дискурсивному аспекті, «як дволикий Янус, мають дві головних іпостасі <...> Натрапляючи на частини мови, ми натрапляємо на особливий мовленнєвомисленнєвий феномен, і якщо в одній частині терміну ми хочемо підкреслити пов'язаність частин мови з психічними, ментальними й познавальними процесами <...>, то іншою частиною терміну ми хочемо відбити створеність подібних структур для їх подальшої участі у актах комунікації. У синтезі начал (когнітивного й комунікативного) відображено, на наш погляд, і ті чинники, які діяли у генезисі частин мови і які вважаються нами головними для характеристики усєї мовної системи» [2, с. 37]. Частини мови «активізують при їхньому використанні різні структури свідомості і викликають у нас різні асоціації, враження, образи, картини, сцени тощо: різні уявлення або різні типи репрезентацій» [2, с. 59]. З цієї точки зору нас цікавить, поперше, які ментальні репрезентації викликають у мовців директивні МЧ у процесі реалізації дискурсу по друге, як вони відображають пропозиційну установку мовця. Саме такий підхід до значення директивних МЧ ліг в основу визначення семантики окремої частки.

Р. Джекендофф, говорячи про мову думок, визначає вихідний список концептів, які структурують світ, що чуттєво пізнається: РІЧ, ПОДІЯ, СТАН, МІСЦЕ, ВЛАСТИВІСТЬ і КІЛЬКІСТЬ. Мова забезпечує доступ до цих понять, що свідчить про те, що вказані одиниці не мають самостійного існування, а виокремлюються виключно з певних комбінацій розглядуваних одиниць. Кожна концептуальна категорія повинна вивчатися у складі конструкції «функція – аргумент», в якій вона має реалізацію [12, с. 17 і наст.]. Для встановлення релевантних концептів для директивних часток доцільно виходити зі значення омонімічних частин мови, від яких вони походять, –

«етимологічних передвісників» МЧ, їх «семантичного відгалуження» [9].

За думкою О. С. Кубрякової, виявити когнітивні здатності частини мови – означає «встановити такий список концептів, які існують у якості граматичних характеристик слова, а також визначити їх ієрархію та їх співвідношення» [2, с. 179]. Німецькі вчені також підкреслюють потребу встановлення семантичного ядра для кожної МЧ: «Бажано б було редуціювати якомога більше виявлені значення модальних часток і встановити для кожної частки значеннєве ядро» [14, с. 5]. Виходячи з того, що семи лексичних одиниць виступають як ознаки відповідного концепту [12, с. 17], ми встановили притаманні кожній директивній частці семи, які активізуються в свідомості мовців під час реалізації директивного МА.

Прагматичне значення МЧ *nur* пов'язане зі значенням градуальної частки, від якої вона походить. Дослідники описують семантику градуальної частки *nur* за допомогою поняття шкали [4; 15] та залучають перефразування *nichts (mehr/anderes) als* [11, с. 393; 15]. МЧ *nur* обмежує сферу своєї дії (валентні актанти частки) до певної домінанти (конституенту частки), вона виключає все потенційно можливе, очікуване, необхідне, бажане, крім учасника ситуації / явища / предмету, до якого реферує домінанта сфери дії частки. В наступному діалозі прикладом градуальної частки є друге вживання *nur*: вона обмежує можливі реакції адресата на зауваження мовця до стомленої посмішки:

(1) „Hast du nicht!“ widersprach Gabi energisch. „Ich halte schon durch. Paß nur auf, daß du nicht mitsamt deinem Koffer schlappmachst.“ Diese Bemerkung kostete Elvis nur ein müdes Lächeln, dann schwang er sich auf sein Rad und fuhr los. (M.-Françoise, S. 40)

Натомість перша частка *nur* в цьому діалозі є модальною, оскільки її значення не пов'язане зі шкалою. Зокрема, це директивна частка, на відміну від наступного прикладу, який ілюструє квеситивну частку *nur*:

(2) „Wo mag der Junge nur sein? Und was hat sich in diesem Internat abgespielt?“ (Bodmann, S. 38)

Директивна частка *nur* має семантичний компонент “обмеження”, що виступає ознакою концепту КІЛЬКІСТЬ, активізує параметр витрат / користі ІКМ директивного МА. Т. Іклер вважає, що цю частку можна перефразувати як *Weiter will ich nichts von dir* [11, с. 394]. Обмежуючи предиковану дію адресата

як агенса, мовець тим самим намагається знизити ступінь його витрат, переконати його в тому, що йому потрібно прикласти для виконання дії не так багато зусиль: «*Nur* сигналізує, що в певній ситуації можна б було висловити інші <...> спонування, які було б виконати значно важче» [15, с. 461]. Це характерно для таких МА як:

- порада (витрати й користь для адресата):
- (3) „*Laß sie nur, Renate. Sie muß jetzt erst einmal allein sein und das alles verarbeiten. Wir reden morgen weiter...*“ (Mansdorf, S. 15)
- пропонування (витрати мовця або спільні, користь для обох):
- (4) „*Hast du noch irgendwelche Arbeiten oder Besorgungen für mich, Mutti?*“ *fragte Esther* <...>. „*Nein, nein. Heute steckt euch noch die lange Fahrt in den Knochen. Geh nur mit deinem Gast an den Strand und zeig ihm, wie schön es bei uns ist.*“ (Bodmann, S. 29)
- застереження (витрати адресата заради запобігання більших витрат, користь для адресата або для обох):
- (5) „*Wir gehen spazieren*“, *meinte Schulze*. „*Es ist vollkommen gleichgültig, wohin. <...> Ich warne Sie vor einem: Wagen Sie es nur nicht, mir unterwegs mitzuteilen, wie die einzelnen Berge heißen!*“ (Hagedorn lachte. „*Keine Sorge, Schulze!*“ (Kästner, S. 80)
- вимога (витрати адресата, користь для обох):
- (6) „*Wir müssen ihm noch erzählen, dass Philipp sich bedroht fühlte, Robert!*“ „*Ach, hör nur auf. Er hat doch selbst gesagt, dass er nervös war durch den Stress mit Silke*“, *unterbrach mich Robert sofort.* (Fix, S. 67)
- прохання (витрати адресата, користь для мовця):
- (7) „*Wir erheben ja keine Anklage gegen ihn. Aber als Zögling unseres Hauses ist es nicht tragbar.*“ „*Und wenn Sie eine Ausnahme machen, Herr Direktor? Wenn Sie nur wenigstens das Urteil des Jugendgerichts abwarten würden?*“ „*Ich kann es nicht mehr, Esther.*“ (Bodmann, S. 25)

Останній діалог ілюструє підсилюючу дію МЧ *nur*. Як зазначає В. Бублиць, обмеження бажання мовця веде до посилення його ступеня, тому висловлювання з цієї МЧ дослідник перфразовує як *Ich habe nicht viele Wünsche, sondern nur den einen ...*, *Ich will nur, dass du X tust und nichts anderes* [6, с. 71]. Отже, можна говорити про те, що частка *nur* активізує параметр бажання мовця ІКМ. Саме цим пояснюється підсилююча дія цієї МЧ.

Зменшення ступеня витрат адресата зумовлює підвищення ступеня факультативності предикованої дії, що надає заспокійливого тону та заступницької поблажливості порадам та дозволам [8, с. 228], наприклад:

- (8) „*Vater, entschuldige mich jetzt. Ich möchte zu Esther gehen und deine Einladung überbringen. <...>*“
 „*Geh nur, Toni. Ich werde inzwischen ein Bad nehmen und anschließend mit deiner Großmutter telefonieren.*“ (Bodmann, S. 50)

М. Переннек вважає, що ця подвійна прагматична функція МЧ *nur* – посилення та послаблення, базуються на семантичній властивості “обмеження” [15, с. 456].

Деякі дослідники відзначають особливість частки *nur* вживатися в іронічних директивах, коли мовець спонукає до зворотної дії, а не до тої, про яку говориться буквально [3, с. 32; 6, с. 72]. При цьому реалізується попередження, за яким слідує мовленнєвий акт погрози, наприклад:

- (9) *Bastian: Lachen Sie nur. Sie sind überwältigt, da werde ich wohl mit ihrer Frau fertig werden.* (Gieselmann, S. 203)

МЧ *bloß* часто вважається повністю синонімічною частці *nur* [6, с. 67; 8, с. 226; 11, с. 395; 13, с. 234]. Однак, саме в МА директивах проявляються розбіжності їхніх значень [3, с. 30]. М. Вейдт й Е. Генцель вважають, що в спонукальних реченнях до частки *bloß* ближче за значенням частка *ja*, що може її замінити [17, с. 8]. Вона зустрічається в тих самих ситуаціях, що й МЧ *nur*, крім МА дозволу підбадьорювання [11, с. 395]. Проте, МЧ *bloß* надає спонуканню більшої категоричності [10, с. 102]. «Те, що виражається, у відповідній ситуації подається як єдино релевантне й важливе, все інше постає як неважливе» [10, с. 105].

Ця властивість МЧ *bloß* зумовлена обмежувальною семантикою прикметника, від якого вона походить, – *nackt, unverhüllt, nichts weiter als* [13, с. 234]. Якщо у прикладі 10 *bloß* є градуальною часткою, яка обмежує сферу дії в часовому просторі [5, с. 97], то в прикладі 11 ми спостерігаємо МЧ *bloß*, яка є квеситивною:

- (10) „*Latein haben wir übermorgen auch wieder, aber zu den „Blue Swingers“ können wir bloß morgen. Komm schon, Elvis, sei keine Pflaume.*“ „*Okay*“, *stimmte er schließlich zu.* (M.-Françoise, S. 4)
- (11) „*Mann, du schreibst in Englisch lauter Einsen. Wie machst du das bloß?*“ *Elvis zuckte die Schultern.* (M.-Françoise, S. 61)

На противагу директивній частці *nur*, директивна частка *bloß* характеризує іллокутивну силу спонування як дуже категоричну вимогу, наприклад:

(12) *Er sah seinen Bruder beinahe herausfordernd an.*

„*Ich weiß schon, daß du es auch auf Sabrina abgesehen hast. Ich habe nämlich gesehen, wie du sie vor knapp vier Wochen von zu Hause abgeholt hast. Aber mach dir bloß nichts vor: Sabrina geh ört mir!*“ „*Eines gleich vorweg, Markus: Sabrina geh ört niemandem.*“ (M.-Françoise, S. 22)

Й. Даль зазначає, що можливості *nur* як МЧ значно більші, ніж можливості *bloß* [7, с. 56]. На думку Й. Люттен, МЧ *nur* є значно частотнішою за МЧ *bloß* [13, с. 234]. Існує також точка зору, за якою МЧ *bloß* є більш характерною для розмовного мовлення [17, с. 8]. За нашим матеріалом, якщо МЧ *nur* зустрічається у всіх підтипах МА директиву, то МЧ *bloß* не спостерігаємо у МА розпорядження, пропонування й дозволу. Особливо частотною є МЧ *bloß* у застереженнях, на чому наголошують і інші дослідники [8, с. 227], наприклад:

(13) *Was zum Teufel ist in Sie gefahren! Ich hatte Ihnen ausdrücklich verboten, die Stadt zu verlassen. Erzählen Sie mir sofort, was genau passiert ist, und lassen Sie bloß nichts aus. Das wird Sie teuer zu stehen kommen, Frau Freud!*“ (Fix, S. 108)

Прагматичне значення МЧ *bloß*, як і МЧ *nur*, пов'язане із семою “обмеження”, яка зменшує ступінь витрат агенса (адресата) на виконання предикованої дії. Ця МЧ сигналізує, що «наявна більша кількість елементів, мовець за допомогою *bloß* виражає, що всі вони, крім одного, є нерелевантними» [16, с. 22]. У наведеному прикладі застереження МЧ *bloß* підкреслює незначний обсяг витрат адресата (*lassen Sie bloß nichts aus*) у порівнянні з дією, яку той має запобігти.

Сема “обмеження” МЧ *bloß* відрізняється від семи “обмеження” МЧ *nur* ступенем категоричності, що зумовленої походженням. Частка *bloß* «характеризує висловлювання як досить різку, глузливу або категоричну заяву. Мовець при цьому найчастіше роздратований, не соромиться у вираженнях, звертається до свого співрозмовника звисока» [3, с. 32]. Це спричиняє багаторазове вживання МЧ *bloß* у МА директивах, наприклад:

(14) „*Um Gottes willen, Katharina! Das ist ja entsetzlich.*

Du musst sofort zur Polizei gehen!“

Ich winkte ab. „Hör mir bloß mit der Polizei auf. Wenn du wüsstest, was ich da heute erlebt habe,

würdest du mir das sicher nicht raten. Die stecken doch alle unter einer Decke. Glaub bloß nicht, dass mir da einer hilft.“ *Ich hörte die Nachricht immer und immer wieder.* (Fix, S. 156)

Категоричність МЧ *bloß* у МА директивах пов'язана з параметром бажання мовця: вона здатна підвищувати ступінь бажання мовця, що особливо важливо для МА прохання, коли адресат не зацікавлений у виконанні дії. Зазвичай, мовець супроводжує такі МА обґрунтуванням свого прохання, наприклад:

(15) *Unterwegs meldete sich Robert. „Ich stehe vor Rosa Brauns Haus. <...> Mensch, beeil dich bloß. Ich kann es kaum erwarten.*“ (Fix, S. 148)

Крім того, якщо директивна МЧ *nur* спроможна вживатися в реченнях різного комунікативного типу, то директивна МЧ *bloß* зустрічається тільки в реченнях спонукальної структури

Таким чином, ми встановили, що когнітивно-семантичні властивості директивних МЧ *nur* і *bloß* зумовлені значенням омонімічних частин мови, від яких вони походять. Директивна МЧ *nur* і *bloß* активізують параметри бажання мовця, факультативності та витрат / користі предикованої дії ІКМ директивного МА завдяки семантичному компоненту “обмеження”, яка виступає ознакою концепту КІЛЬКІСТЬ.

Подальші дослідження директивних МЧ можуть проводитися у напрямку сполучуваності окремих директивних часток, залучення діахронічного, контрастивного та гендерного аспекту їх вживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
2. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова – М. : Языки славянской культуры 2004. – 549 с.
3. Пророкова В. М. Слова «приправы», слова «заплаты»: Модальные частицы в немецком языке / В. М. Пророкова – М. : Высшая школа, 1991. – 127 с.
4. Торопова Н. А. Ограничительная функция логикосмысловой частицы *NUR* в современном немецком языке / Н. А. Торопова // Структура предложения и классы слов в романо-германских языках. – Вып. 3. – Калинин : Изд-во Калининского политех. ин-та, 1974. – С. 92–100.
5. Торопова Н. А. Семантика и функции логических частиц / Н. А. Торопова – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 173 с.
6. Bublitz W. Ausdrucksweisen der Sprechereinstellung im Deutschen und Englischen. Untersuchungen zur Syntax, Semantik und Pragmatik der deutschen Modalpartikeln und ihrer englischen Entsprechungen / W. Bublitz. – Tübingen : Niemeyer, 1978.

- 245 S. 7. Dahl J. Die Abtönungspartikeln im Deutschen. Ausdrucksmittel für Sprechereinstellungen – mit einem kontrastiven Teil deutsch – serbokroatisch / J. Dahl. – Heidelberg : Groos, 1988. – 303 S. 8. Franck D. Grammatik und Konversation / D. Franck – Königstein/Ts. : Scriptor, 1980. – 281 S. 9. Franz B. Abtönungspartikeln im Deutschen – zu Bedeutung und Genese einer relativ jungen Wortart / B. Franz // Modalität und mehr. – Trier : Wissenschaftlicher Verl., 2001. – S. 115–128. 10. Helbig G. Lexikon deutscher Partikeln / G. Helbig. – Leipzig etc. : Langenscheidt, Enzyklopädie, 1994. – 258 S. 11. Ickler T. Zur Bedeutung der sogenannten 'Modalpartikeln' / T. Ickler // Sprachwissenschaft. – 1994. – Nr. 3/4. – S. 374–404. 12. Jackendoff R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.) : Cambridge Univ. Press, 1985. – 283 p. 13. Lütten J. Untersuchungen zur Leistung der Partikeln in der gesprochenen deutschen Sprache / J. Lütten. – Göppingen : Kümmerle, 1977. – 625 S. 14. Ormelius-Sandblom E. Die Modalpartikeln *ja*, *doch* und *schon*. Zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik / E. Ormelius-Sandblom. – Stockholm : Almqvist & Wiksell, 1997. – 152 S. 15. Perennec M. *Nur*: funktionale Vielfalt und semantische Einheit / M. Perennec // Sprechen mit Partikeln. – B., N.-Y. : de Gruyter, 1989. – S. 451–463. 16. Weydt H. Spricht man mit Partikeln überhaupt höflich? / H. Weydt // Partikeln und Höflichkeit – Bern etc. : Lang, 2003. – S. 13–40. 17. Weydt H. Kleines Abtönungswörterbuch / H. Weydt, E. Hentschel // Partikeln und Interaktion. – Tübingen : Niemeyer, 1983. – S. 3–24.
- ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ**
1. Bodmann A. Ich will dich! – Hamburg : Martin Kelter, 2000. – 63 S.
 2. Fix J. Mr. Goldsteins letzte Reise. – B. : Espresso, 2000. – 186 S.
 3. Gieselmann D. Herr Kolpert // Playspotting 2 : Neue deutsche Stücke. – Hamburg : Rowohlt, 2002. – S. 169–243.
 4. Kästner E. Drei Männer im Schnee. Die verlorene Miniatur / E. Kästner. – München : Knaur, 1968. – 337 S.
 5. Mansdorf A. Flugzeuge im Bauch / A. Mansdorf. – Hamburg : Martin Kelter, 2000. – 63 S.
 6. Marie-Françoise. Wahnsinnstripp nach irgendwo / Marie-Françoise. – Hamburg : Martin Kelter, 2000. – 63 S.